

Dušan Ristić¹, Dušan Marinković
Odsek za sociologiju
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu
Primljeno: 1. 7. 2016.
Prihvaćeno: 8. 11. 2016.

doi: 10.19090/gff.2016.2.415-430
UDK: 316.75:81'42
Pregledni naučni rad

SOCIOLOŠKO-DISKURZIVNA ANALIZA IDEOLOGIJE KAO OKVIR ZA ISTRAŽIVANJE DRUŠTVENIH PRAKSI NORMALIZACIJE

U radu je predstavljena sociološko-diskurzivna analiza (SDA) kao interdisciplinarni pristup istraživanju društvenih pojava. Posebno su istaknuti i objašnjeni pojmovi društvene prakse i režima delanja. Prihvaćena je definicija ideoloških diskursa kao racionalnih diskursa o društvenoj stvarnosti, ali ograničene refleksivnosti. Oni su dalje analizirani u kontekstu društvenih procesa normalizacije, odnosno u vezi sa problemima društvenih interesa, režima praksi i delanja, njihovog smisla i sociodiceje. U tom kontekstu je problematizovano i pitanje (de)legitimizacije ideoloških diskursa u društvu. U zaključnim razmatranjima je otvoreno pitanje društvene reprodukcije ideoloških diskursa i objašnjeno mesto i značaj ovih diskursa u kontekstu društvenih tehnologija normalizacije.

Ključne reči: diskurs, društvene prakse, ideologija, normalizacija, sociološko-diskurzivna analiza

UVOD: POLJE ISTRAŽIVANJA SOCIOLOŠKO-DISKURZIVNE ANALIZE

Sociološko-diskurzivna analiza (SDA) predstavlja polje interdisciplinarnog istraživanja društvenih procesa i praksi. Cilj SDA je prepoznavanje i objašnjenje diskurzivnih elemenata i diskurzivne infrastrukture koja doprinosi strukturiranju društvenih praksi, kao i otkrivanje uslova i uzroka njihove društveno-istorijske geneze i artikulacije. Drugim rečima, SDA istražuje društvene strukture u društvenim praksama preko analize njihove diskurzivnosti. Istraživanja diskursa sve više dobijaju na značaju, posebno u kontekstu sociologije i analize veza i odnosa između društvenog ponašanja i društvenih struktura (Grad and Rojo, 2008: 18).

Objašnjenje različitih režima delanja koji se uspostavljaju zahvaljujući društvenim praksama ne pretpostavlja isključivo analizu predstava koje akteri imaju o društvenim odnosima ili analizu „uslova koji određuju ljude a da ovi to ne znaju“, već pretpostavlja da se kao referentna homogena oblast uzima „ono što ljudi čine i način na koji to čine. To jest, oblici racionalnosti koji organizuju načine činjenja“ – što se može nazvati „tehnološkim aspektom“ praksi, kao i „sloboda s kojom ljudi delaju u tim praktičnim sistemima, reagujući na ono što čine drugi, modifikujući do izvesne tačke pravila igre“, što se može nazvati „strateškom stranom“ praksi (Fuko, 2010: 430-431).

¹ risticd@ff.uns.ac.rs

Društveni odnosi se u pristupu SDA posmatraju kao elementi mreža diskurzivnih praksi. Bilo koja praksa istovremeno artikuliše niz različitih sadržaja društvenog života. Diskurzivna infrastruktura društvenih praksi odnosi se na jedan od njihovih najvažnijih aspekata kada je u pitanju društvenost, jer upravo zahvaljujući diskurzivnim mehanizmima prakse i tipovi ponašanja nastaju i bivaju artikulisane (dobijaju značenje i značaj), traju (imaju značaj i smisao u širem kontekstu društvenih praksi i taj smisao se reprodukuje) i nestaju (gube značenje i smisao, odnosno ponašanja i delanja koja ih artikulišu). Strukturiranje praksi se odvija zahvaljujući vezama sa drugim praksama i sa diskursima koji ih uobličavaju. Prakse se dakle, kao i diskursi, uvek moraju posmatrati u kontekstu, a njihov kontekst uvek jesu *mreže* drugih praksi. Prakse u tom smislu nikada nisu izolovani „načini činjenja“. Vrlo važni posrednici među praksama upravo su značenja i reprezentacije koje generišu ljudi kao reflektivni društveni akteri, jer oni delaju uvažavajući postojanje *drugih aktera* i *drugih praksi* i kada nešto čine, to čine iz određenih *razloga*, vođeni vrednostima i uverenjima, poštujući ili kršeći društvene norme ponašanja i anticipirajući moguće posledice nekog ponašanja. Dakle, svakoj praksi imanentan je „reflektivni element“, a njihova diskurzivnost se ogleda kroz najmanje dva nivoa: prakse su diskurzivne u smislu da imaju simbolički značaj, ali su one takođe i diskurzivno predstavljene (Chouliaraki and Fairclough, 2001: 37).

Društvene prakse nastaju kao proizvod individualnih ili kolektivnih akcija, ali se uvek javljaju u okviru društvenog konteksta koji čini te akcije delotvornim i smislenim kako za pojedince koji ih izvode tako i za druge članove grupe (Dant, 2011: 196). Društveni sistemi postoje zahvaljujući kontinuitetu i reprodukciji društvenih praksi. Njihova strukturalna obeležja mogu se opisati kao odnosi *pozicije i prakse*. Društvene pozicije su u tom smislu strukturalno konstituisane kroz specifične spletove značenja, dominacije i legitimacije koji su povezani sa tipifikacijama i predstavama društvenih aktera (Giddens, 1984: 83). Važno je istaći da društvene prakse u pristupu SDA nisu samo *čisti kauzalni nizovi* u kojima jedna ili više praksi generiše druge, već one predstavljaju jedno specifično *polje rasutosti* koje se ipak, može posmatrati u jednoj posebnoj ravni – društvenoj ravni, zahvaljujući kojoj se uspostavljaju njihovi međuođnosi. SDA u tom smislu ne traga za „skrivanim kontinuitetima“, već za prekidima i preobražajima praksi. Cilj SDA nije otkrivanje jedinstvenog uzroka geneze određenih prakse, već obuhvata genealoško istraživanje, ali i istraživanje kompleksnih obrazaca, odnosa i pravilnosti koji se uspostavljaju u društvenoj interakciji (Billig, 2009).

Mogućnost strukturiranja društvenih praksi kao ograničavajućih i omogućavajućih istovremeno, data je zahvaljujući razlikovanju onoga što je Entoni Gidens nazvao *diskurzivnom* i *praktičnom svešču* akterâ. Društveni akteri „na raspolaganju“ uvek imaju *pravila* ponašanja (vrednosti i norme) i *resurse* (simboličke i materijalne), kao „izvore“ i sredstva za ponašanje. Društvena pravila se odnose na „metodološke procedure“ društvene interakcije (Garfinkel, 1967) i ona, prema Gidensovom shvatanju, prožimaju prakse „u kontekstualnosti situacionih susreta“. Pravila su povezana i sa konstituisanjem značenja i sa sankcionisanjem određenih društvenih ponašanja. Svaki kompetentni društveni akter je u tom

smislu „*ipso facto* društveni teoretičar na nivou diskurzivne svesti i metodološki specijalista na nivou diskurzivne i praktične svesti“ (Giddens, 1984: 18). Društveni akteri su, dakle upućeni u društvene prakse u kojima učestvuju, a mogu i da ih predstave i razumeju sa izvesnom distancom, da promišljaju o njima, odnosno o sopstvenim i tuđim, prošlim i budućim akcijama i iskustvima.²

Analizirati različite *režime praksi* znači istraživati „mestâ povezivanja onoga što se kaže i onoga što se čini“, kao „pravilâ koja se nameću i razloga koji se daju, projekata i očiglednosti“... Drugim rečima, to znači istraživati „programiranje ponašanja, koje istovremeno ima učinke propisa s obzirom na ono što je potrebno učiniti (učinci 'juridikcije'), i učinke kodifikacije s obzirom na ono što je potrebno znati (učinci 'veridikcije')“ (Fuko, 2010: 296). Predmet SDA obuhvata analizu praksi kao društvenih „čvorišta“ ili relativno stabilizovanih načina ponašanja čijim normiranjem posreduju institucije. One su u tom smislu *mesta preseka* različitih mrežâ praksi koja omogućuju pojavu novih ili sprečavaju izvođenje određenih praksi. Institucije društvenim praksama daju legitimitet i značaj. Prakse tako, zahvaljujući institucijama dobijaju društveni smisao i značaj.

Kada su u pitanju ideološki diskursi i prakse, zadatak SDA je da istraži njihov značaj u programiranju i deritualizaciji ljudske akcije – pre svega u domenu *normiranja* ponašanja i u domenu *opravdavanja* (ili davanja smisla) određenim tipovima delanja i praksi (Marinković, 2006; Marinković i Ristić, 2012; Ristić, 2015).³ S obzirom na to da je jedna od važnih funkcija ideoloških diskursa da podrže društvenu dominaciju i hegemoniju sa jedne, ili otpore sa druge, artikulišući određene „režime istine“, njihovu analizu ne treba redukovati samo na identifikaciju društvenih grupa ili nosilaca koji ih „zastupaju“, već istraživati i različite društvene okolnosti kao *uslove* u kojima se takvi tipovi diskursa mogu pojaviti.

Ideološki diskursi su anonimni. Njih je teško *pripisivati*⁴ svesti i ponašanju kolektivnih društvenih aktera. Pitanja SDA koja se odnose na probleme racionalnosti i programiranja delanja i društvenih praksi, uprkos savremenim pragmatičkim naglascima, zadržavaju mnoštvo *klasičnih* socioloških problema. Opšti problem ili pitanje o tome kakve oblike racionalnosti možemo pripisivati delanju i praksama

² „Prisustvo jezika i njegovih složenih logičko-gramatičkih struktura omogućuje čoveku da donosi zaključke na osnovu logičkog rasuđivanja, ne vraćajući se svaki put na svoje neposredno emocionalno iskustvo. Jezik omogućuje čoveku da ostvari operaciju zaključka, ne oslanjajući se na neposredne utiske i zadržavajući se samo na sredstvima kojima raspolaže sâm jezik. Ova karakteristika jezika omogućuje pojavu najsloženijih oblika diskurzivnog (induktivnog i deduktivnog) mišljenja, koji predstavljaju osnovne oblike produktivne intelektualne aktivnosti čoveka“ (Lurija, 2000: 292).

³ Ukoliko se prihvati Djuijevo shvatanje saznanja kao ono u šta opravdano verujemo, onda se i samo opravdanje koje potiče od društvenih aktera može shvatiti kao „društveni fenomen pre nego kao transakcija između saznanog subjekta i stvarnosti“ (Rorti, 1990: 22). Različite vrste opravdavanja kojima društveni akteri opisuju i legitimišu svoje delanje i daju mu smisao i značaj treba shvatiti u kontekstu onoga što Ričard Rorti naziva „normalnim diskursom“ – što je „svaki diskurs (naučni, politički, ekonomski, teološki ili bilo koji drugi) koji u sebi sadrži dogovorene ili društveno uspostavljene i legitimisane kriterijume za postizanje nekog sporazuma; nenormalni diskurs je svaki onaj kome nedostaju takvi kriterijumi“ (1990: 24).

⁴ Pojam pripisivanja se u ovom kontekstu odnosi na klasično shvatanje tog problema u sociologiji znanja. Videti npr. radove Artura Čajlda (Child, 1941; Child, 1944) ili Karla Manhajma i Kurta Volfa (Manhajm, 1978; Wolf, 1984).

ili kako je ono moguće zahvaljujući onome što možemo smatrati *opštim okvirom racionalnosti* u savremenim društvima, prisutno je u klasičnim sociološkim shvatanjima, posebno u radu Maksa Vebera. Društvene prakse, zahvaljujući diskurzivnoj „infrastrukturi“, sadrže određene „režime racionalnosti“ (Fuko, 2010: 302), što znači da su jednim svojim bitnim delom kodifikovane. Propisivanje ponašanja u tom smislu može se posmatrati kao uslovljeno vrednostima, normama i interesima društvenih aktera, a njih akteri *upisuju* u prakse zahvaljujući mogućnosti da značenja budu kodirana ili dekodirana. To je pretpostavka da određena ponašanja i prakse budu predstavljena ili shvaćena na određeni način, bez obzira da li govorimo o praksama u kojima mi učestvujemo, o tome da kao akteri ili istraživači analiziramo prakse drugih ili diskurse koji su u tim praksama enkodirani (Hol, 2008).

Ukoliko, na primer, pokušamo da identifikujemo diskurse koji su dominantni ili „u opticaju“ u jednom društvu ili zajednici (politički, ekonomski, religijski, itd.), prisutnost tih diskursa uvek ispitujemo s obzirom na *mesta* i *načine* njihovog ispoljavanja. „Tragove diskursa“ najlakše je pratiti kroz institucije, medije, akademski život, političke prakse, svakodnevicu... Diskursi se artikulišu kroz *tekst* i *govor*, ali se uobličavaju i zahvaljujući različitim dokumentima, izjavama zvaničnika ili predstavnika neke zajednice, kroz neverbalnu komunikaciju i paleosimboličku ravan (Gouldner, 1976). Zadatak SDA je u tom smislu da utvrdi koji diskursi su prisutni u društvenim institucijama, na koji način oni doprinose uspostavljanju određenih režima delanja u njima ili na nekim drugim mestima: na javnim skupovima, u privatnosti i porodičnom životu, u medijima, u školskom sistemu, itd. Neke namere ili interesi društvenih aktera mogu doći do izražaja u određenim društvenim kontekstima, tj. na određenim mestima, a na drugima ne (Fuchs, 2001: 31). Razlozi *tog odsustva* takođe mogu biti predmet analize. Zadatak SDA u tom smislu nije da spekulise o intencionalnosti, o vrednostima, namerama i interesima društvenih aktera *kao takvima*, već da te činioce delanja posmatra kao ko-varijable koje treba dovesti u vezu sa drugim društvenim varijablama ili elementima delanja i društvenih praksi.

Isticanje značaja društvenih praksi ne predstavlja potpuno novu konceptualizaciju društvenosti, već jedan od mogućih pravaca SDA – što je u osnovi, istraživačka strategija koja uključuje različite koncepte, pojmove i teorije već etabliranih socioloških i diskurzivno-analitičkih pristupa.⁵ Društveni svet u ovakvoj konceptualizaciji podeljen je na *polje diskurzivnog* i *polje praktičkog*. Pa ipak, čini se da ovaj pravac istraživanja otvara mogućnost za dekonstrukciju nekih klasičnih socioloških koncepata, odnosno iznalaženje novih načina istraživanja kompleksnosti društvenih odnosa. Osim toga, složeno pitanje odnosa delanja, diskursa i ideologije nije ekskluzivno polje istraživanja sociologije i zahteva interdisciplinarni pristup, odnosno uključivanje saznanja drugih društvenih i prirodnih nauka.

⁵ O značaju pojma društvene prakse u sociološkim istraživanjima i tzv. zaokretu ka praksama više videti u: Schatzki et al., 2005; Turner, 1994.

IDEOLOŠKI DISKURSI I PROCESI NORMALIZACIJE

Jedan od kompleksnih zadataka SDA odnosi se na mogućnost uspostavljanja preciznih kriterijuma za razlikovanje ideoloških i neideoloških diskursa. U ovom kontekstu, prihvatljiva je definicija ideoloških diskursa kao racionalnih diskursa o društvenoj stvarnosti ograničene refleksivnosti (Gouldner, 1976), iako je klasični, post-detrasijevski koncept ideološko smatrao patološkim (Marinković, 2006). Međutim, nerefleksivnost može biti kriterijum za razgraničenje ideoloških od naučnih diskursa, ali nije dovoljan diskriminativni kriterijum u odnosu na druge vrste diskursa (političke, religijske, ekonomske, itd.). Dva opšta i važna sociološka kriterijuma u tom smislu su *regionalni* i *klasni* (Marinković i Ristić, 2012). Regionalni kriterijum odnosi se na polje važenja, odnosno na predmete, teme i probleme oko kojih se diskursi obrazuju i grupišu, kao i na polje ili regiju društvenih odnosa u kojoj se nalaze. Klasni ili grupni (identitetski) kriterijum odnosi se na različite vrste kolektivnih, društvenih identiteta koji se formiraju i (de)legitimišu zahvaljujući ideološkim diskursima, tj. na distinkcije koje se uspostavljaju u kolektivnoj dinamici različitih društvenih tipova grupisanja.

Pa ipak, može se reći da za diskurse – bili oni ideološki ili neideološki – važe i određene *opštije* pravilnosti i zakonitosti koje potiču od dinamike društvenog života i procesa institucionalizacije. Jedan od ključnih društvenih procesa u tom smislu je proces *normalizacije* društvenih praksi. Diskursi omogućavaju normalizaciju društvenih praksi, jer su zabrane, isključenja, granice, slobode i prestupi, uvek vezani za jednu određenu diskurzivnu praksu (Delez, 1989: 26). Za razumevanje značaja normalizacije društvenih praksi bitna je i distinkcija na koju je ukazivao Mišel Fuko, a odnosi se na razlikovanje *pravilâ* i *praksi*, koje u okvirima različitih polja regulacije i kontrole variraju, izražavajući pri tome „nevidljive sile“ – efekte društvenih procesa normalizacije i moći kao oblika „racionalnosti koje organizuju načine činjenja“ (Fuko, 2010: 430). On je u analizu pokušao da uvede i materijalne i političke sile koje istovremeno oblikuju znanje, ali su i sedimentirane u njegovim strukturama kao dispozitivi (Keller, 2012: 52). Zbog toga je Fuko insistirao na neodvojivosti pojmova znanja i moći (moć/znanje), odnosno na potrebi da se ta dva pojma analiziraju s obzirom na njihovu međusobnu uslovljenost, a ne identičnost (Fuko, 2010: 347).

Svaki diskurs je uspostavljeni poredak – *poredak govora* (Fuko, 2005) koji se stavlja nasuprot onome što je izvan poretka ili što može da naruši govorom uspostavljeni red. U tom smislu, uspostavljeni poredak govora *patologizuje* i time uspostavlja kontrolu nad onim govorima i praksama koji nisu organizovane oko zajedničkih opštih pravila: „U svakom društvu proizvodnja govora [je] u isti mah kontrolisana, selekcionisana, organizovana, i raspoređena preko izvesnog broja procedura“ (Fuko, 2005: 38). I dok, prvobitno, *zabranjeno* predstavlja prvi akt uspostavljanja kontrole i sile, te izvesne distance naspram zabranjenog, diskursi umnoženi oko zabranjenog stvaraju moć/znanje i time zabranjeno približavaju – uvlače u uspostavljeni govorni poredak ono nenormalno, sankcionisano, patološko. Upravo je to jedan od ključnih tranzitornih procesa od *represivne hipoteze* (Foucault, 1978) do diskurzivne kontrole svakodnevnih praksi.

Proces normalizacije kao društveni proces širi je od procesa normativizacije, koji se odnosi na procese uspostavljanja konkretnih pravila ponašanja koja važe u određenim društvenim područjima (zakoni, pravilnici, kodeksi, itd.). Normalizacija je društveni proces koji uspostavlja odnose moći zahvaljujući klasifikacijama, hijerarhizacijama i distribucijama položaja u društvu. Proces normalizacije, koji se uspostavlja paralelno sa društvenim procesima nadziranja i kontrole, može se označiti kao „veliki instrument“ moći koji se u društvenom telu javlja na kraju klasičnog doba (Foucault, 1995: 134). Statusna obeležja, privilegije i staleška pripadnost zamenjeni su mehanizmima normalizacije, koji omogućavaju homogenost i „prinudnu jednoobraznost“ društvenih praksi. Međutim, taj proces diferencira i individualizuje, određuje nivoe, fiksira razlike i usklađuje ih međusobno. Normalizacija funkcioniše u okviru sistema formalnih jednakosti, u okvirima homogenih pravila gde norme postavljaju imperATIVE kao posledice merenja i ublažavanja individualnih razlika (1995: 134). Razvoj različitih profesionalnih diskursa (psihijatrije, medicine, sociologije, kriminologije, itd.), doprineo je razvoju, prečišćavanju i umnožavanju novih tehnika moći. Ovi diskursi predstavljaju oblike moći i kontrole koji se šire na svakodnevni život populacije. Oni normalizuju određene prakse, navike i rutine, određujući devijantne prakse i perversije koje moraju biti isključene (Layder, 2006: 123). Mark Poster zato piše da normalizovani pojedinac nije samo onaj koji radi ili koji je pritvoren u azilu, u zatvoru, u školi ili u vojsci – jer normalizacija se ne odnosi isključivo na zatvaranje ljudi ili na njihov nadzor i kontrolu u okvirima različitih društvenih ustanova (azila). Normalizovani pojedinci su takođe oni koji su kod kuće, koji učestvuju u različitim društvenim interakcijama i obavljaju različite aktivnosti u svakodnevnom životu (Poster, 1984: 103).

Diskurse zato ne treba posmatrati isključivo kao „govorne kompetencije“ – jer su oni i *sistemi društvenih pravila* koji predstavljaju *dispozitive* govora. Da bi govornik učestvovao u „normalnom diskursu“, on pored lingvističke kompetencije mora da poznaje i „kvalifikacije govora i simboličke interakcije (ponašanja u skladu sa ulogama)“, što je Habermas (1970) nazvao komunikativnom kompetencijom. Diskursi kao „autorizovani“ nizovi iskaza utemeljuju se zahvaljujući institucionalnim i hijerarhijskim principima konstrukcije društvene stvarnosti, ali i zahvaljujući izvesnim intrinzičnim ograničenjima i restrikcijama, sistemima regulativnih pravila imanentnih jeziku i govoru, odnosno iskazivanju. Diskurzivne formacije predstavljaju skupove pravila koja određuju šta može biti rečeno iz određene pozicije (uloge i položaja) u društvu. Svi iskazi imaju značenje jedino zahvaljujući diskurzivnim formacijama – kontekstima i praksama u okviru kojih se pojavljuju. Te formacije ili mreže, konstituišu „matriks značenja“ ili sisteme lingvističkih odnosa u okviru kojih se diskurzivni procesi generišu (Eagleton, 2007: 195). Diskurzivne formacije konstituišu strukturirane celine, fenomene koje je francuski lingvista Mišel Peše označio pojmom *interdiskurs* (Helsloot and Hak, 2007).

Diskurs i diskurzivne prakse služe društvu, odnosno društvenim akterima da intervenišu u nekom polju iskaza, da stvaraju poretke iskazivanja koji dobijaju

svoju regionalnost zahvaljujući procesima institucionalizacije i normalizacije. Smisleni iskazi su uvek normalizovani iskazi. Zato diskurzivne prakse predstavljaju i instrumente moći. One nikada nisu neutralne.⁶ Diskurzivne prakse se pojavljuju kao objektivne činjenice društvenog života koje imaju prinudnu snagu na pojedince i uspostavljaju se kao sistemi važećih pravila govorenja i ponašanja. Drugim rečima, prakse povezuju delanje društvenih aktera sa društvenim strukturama. One su sredstva zahvaljujući kojima se „moć upisuje tamo gde se uvodi“ (Eko, 2011: 42). Poput jezika, diskursi kao prakse postaju simboličke i materijalne društvene činjenice koje institucionalizuju društvene odnose moći, ali se i oni, takođe, zahvaljujući praksama, institucionalizuju (Bonnafofus et Temmar, 2007: 97).

Društveni procesi normalizacije odnose se na procese diskurzivne artikulacije različitih sistema društvenih pravila i sredstava kontrole, kao i procesa zahvaljujući kojima društveni akteri prepoznaju pravila koja im omogućuju da konstruišu, reprodukuju i transformišu određene poretke značenja. Zahvaljujući navedenim pravilima, mi možemo da prepoznamo sopstvena i tuđa iskustva i društvene događaje kao i strukture koje su nam dostupne – a te strukture dobijaju „čvrstinu i normalnost“ koje je često teško dovesti u pitanje:

„Pri odluci da kažemo nešto, moramo se dakle kao govornici usredsrediti na poseban predmet, moramo u isti mah za sebe zahtevati autorizaciju sposobnosti da govorimo o tom predmetu i moramo, u procesu, dopuniti i profiniti načine mišljenja o datom predmetu. Teško je, ako ne i nemoguće, da mislimo i sebe da izražavamo izvan ovih diskurzivnih ograničenja jer, čineći to, mogli bi nas smatrati ludim ili nerazumljivim“ (Mils, 2009).⁷

Jezik, znanje i diskurs su, u tim procesima, od presudne važnosti. Oni istovremeno pojednostavljaju, predstavljaju, ali i mistifikuju društvene procese. Kao oblici znanja, oni stvaraju mogućnosti da se različiti aspekti i prakse društvenog života klasifikuju i da se među njima uspostave odnosi značenja, smisao, poredak pravila. U tom kontekstu, oni su vrlo važni u procesima normalizacije društvenog ponašanja. A jedan od osnovnih učinaka moći upravo je u tome „da se izvesni načini konstruisanja stvarnosti ustanovljavaju i konstituišu kao pojedinci“ (Stojnov, 2005: 272), odnosno da se „normalni“ i društveno prihvatljivi diskursi uspostave kao oni koji uobličavaju društvenu stvarnost u kojoj živimo. Preovlađujuće institucije u društvu sadrže normalizovane diskurse, pa se i kriterijumi *opisivanja* društvene stvarnosti uspostavljaju zahvaljujući njima. Pa ipak, proces normalizacije uvek

⁶ Tendencije (auto)korekcije u govoru nisu procedure koje su imanentne jeziku, već su povezane sa društvenim pozicijama govornika – koje čine dispozitive za te tendencije. Istraživanja Vilijama Labova (2006; 2010) su pokazala razlike u tim tendencijama kada su u pitanju različite društvene grupe. Poznata distinkcija Noama Čomskog između jezičke kompetencije (competence) i izvođenja (performance) je neopravdano ograničila opseg lingvističke teorije i stvorila neku vrstu barijere za kasnija istraživanja međuodnosa gramatike i društva (Thompson, 1984: 116-118). Takođe videti i: Bourdieu, 1992.

⁷ „Uvođenjem normi u ljudsku delatnost proizvodi se celokupna oblast 'abnormalnog'. Definisanje normalnosti za svoj učinak ima i spontanu cenzuru i uzdržavanje od celog spleta ponašanja koje ostaje sa druge strane normalnog. Na taj način, uspostavlja se jedan vid cirkularne epistemološke kauzalnosti: ustanovljavanjem normi i definisanjem abnormalnosti i sam repertoar ljudskog ponašanja biva omeđen, procenjen, vrednovan, tj. definisan“ (Stojnov, 2005: 260-261).

predstavlja proces *pregovaranja* i borbe za društvenu kontrolu i dominaciju. On predstavlja ishod „borbe između različitih diskursa, u kojoj se pobjednici vrednuju na pozitivan način, a gubitnici obezvređuju“ (Stojnov, 2005: 277). Ideološki diskursi kao elementi disciplinujućih praksi u društvu ne moraju nužno da budu *dominantni diskursi*, već proizvodi strategija i taktika kojima se različite društvene grupe suprotstavljaju dominantnim grupama. Pitanje normalnosti, kao i pitanje moći, jeste uvek pitanje postavljanja *granicâ* – društvenih granica koje se neprekidno rekonstituišu zahvaljujući praksama.

S obzirom na to da društveni sistemi klasifikacije nikada nisu u potpunosti homogeni i da ih nikad ne dele svi članovi jednog društva (Thompson, 1984: 121), teorijski i empirijski zadatak SDA (ideoloških) diskursa sastoji se u tome da istraži, identifikuje i objasni konkretne društvene tehnologije, odnosno mehanizme zahvaljujući kojima društvene pozicije govornika mogu da artikulišu određene diskurse. Drugim rečima, da istraži i objasni načine kako se one uspostavljaju kao hijerarhijske i relativno homogene društvene mreže. Osim toga, sociološki značaj istraživanja diskurzivnih praksi kao praksi normalizacije ogleđa se u istraživanju procesa institucionalizacije koji omogućuju da se postojeće normativne strukture društva transformišu u sisteme normi koje se onda artikulišu diskurzivno. Posebno kada su u pitanju ideološki diskursi, ti zadaci se odnose na objašnjenje društvenih procesa dominacije, hegemonije i uspostavljanja odnosa moći/znanja. Drugim rečima, istraživanje praksi koje artikulišu diskurse kao dominantne i legitimizirajuće ili kao diskurse potčinjenih, diskurse oslobođenja, delegitamacije, itd.⁸

To je od posebne važnosti kada je u pitanju istraživanje ideoloških diskursa, pošto je jedno od njihovih najvažnijih obeležja *poziv na akciju*. Ideološki diskursi jesu sistemi uverenja, žanr mišljenja, predstave o društvenoj stvarnosti, ali se ti diskursi procenjuju i validiraju s obzirom na mogućnost njihove primene – oni imaju „efekat“ zahvaljujući performativnosti diskursa. Kao oblik znanja, oni predstavljaju perspektive koje su „vodiči za društvenu akciju“, potencijali koji „nose društvenu praksu u kojoj se dela na jedan, a ne na neki drugi način“ (Stojnov, 2005: 270). Bilo koji diskurzivni sistem ili poredak sačinjen je od društvenih figuracija i pozicija subjekata koji predstavljaju preduslove za „ulazak pojedinaca“ u diskurs i oni dobijaju značaj upravo kroz performativnost, kroz izvođenje, kroz praksu. Ideološki diskursi nisu apstraktna pravila govora i ponašanja, već upravo ona pravila koja se ispoljavaju kroz konkretne političke, ekonomske ili kulturne okolnosti njihove primene – igre u odnosima moći i društvenih pozicija koje mogu biti „osvojene“ ili izgubljene (Frow, 1985).

Jedan način da se ilustruje razlika između diskursâ kao *pravilâ* i kao *praksi*, odnosno razlika između ideoloških diskursa kao elemenata procesa *normalizacije* i

⁸ O čemu je, među prvima pisao Mišel Fuko: „Diskursi, kao ni ćutanja, nisu jednom zasvagda potčinjeni moći ili pokrenuti protiv nje. Valja uvažiti složeno i nestalno međudejstvo u kom diskurs može u isti mah biti i oruđe i dejstvo moći, ali i prepreka, kamen spoticanja, tačka otpora i polazište za neku suprotnu strategiju. Diskurs prenosi i proizvodi moć; on je pojačava, ali je i potkopava, izlaže, čini lomljivom, i omogućuje postavljanje prepreka pred nju“ (Foucault, 1978: 100-101). Videti takođe: Mils, 2009.

kao *režima delanja*, predstavlja razlikovanje *ostenzivnog* i *performativnog* određenja društvenih praksi, što objašnjava Bruno Latour. Različiti društveni agregati ne mogu biti predmet *ostenzivnog određenja* ili definisanja, nešto na šta se jasno i nedvosmisleno („prstom“) može ukazati, već predmet *performativnog određenja* (Latour, 2005: 34). Za *sociologiju asocijacija*, koju zastupa Latour, *pravilo je izvođenje*, a ono što treba objasniti su različiti tipovi *stabilizacija* tih izvođenja, uspostavljanja društvenih odnosa koji manje ili više traju i imaju manje ili veće razmere (od grupa do struktura). Inercija, trajnost, obim, čvrstina, posvećenost, lojalnost – sve su to elementi uspostavljanja nekog društvenog odnosa koji takođe zahteva i „određena sredstva“, instrumente i materijale koji posreduju u uspostavljanju manje ili više stabilnih društvenih veza. U tom smislu, možemo reći da ideološki diskursi predstavljaju sredstva ili elemente društvenih strategija i taktika, odnosno oblik *društvenih tehnologija* za uspostavljanje veza i odnosa. I po definiciji, instrumenti ili sredstva zahvaljujući kojima se uspostavljaju društveni odnosi – a u ovom kontekstu su to ideološki diskursi – oni treba da imaju i druge kvalitete osim da su „društveni“, s obzirom na to da doprinose procesima *grupisanja*. Problem bilo koje ostenzivne definicije društvenog je taj što se čini da ne zahteva nikakav dodatni napor – kao da je sve jasno i objašnjeno time što se različiti oblici grupne egzistencije pripisuju *društvenom*. Pa ipak, benefit performativnih definicija ili pristupa ogleda se u tome što se skreće pažnja na *sredstva* koja omogućuju uspostavljanje društvenih veza i na njihovo trajanje. Društvene veze treba analizirati kroz cirkulaciju različitih *sredstava* koja ispunjavaju, formiraju ili upotpunjuju društvene odnose (Latour, 2005: 34-35). Navedena razlika u pristupu problemu koju iznosi Latour treba da ukaže na samu *praksu* ideoloških diskursa, na način na koji ti diskursi postaju operativni u društvenom životu – kao sredstva koja *upotpunjuju* društvene odnose. Još jednu značajnu razliku za razumevanje ideoloških diskursa kao tehnologija društvenosti istakao je Nikos Mouzelis, koji je pisao o *sintagmatskom* i *paradigmatskom* nivou odnosa koji akteri mogu da imaju prema različitim društvenim normama. Na sintagmatskom nivou, društvena pravila koja akteri poznaju i koja su usvojili ne moraju uvek da utiču na ishod praksi. Na paradigmatskom nivou, akteri se mogu iz strateških razloga, „distancirati od pravila (paradigmatski dualizam), ili ih mogu koristiti i shvatiti na način zdravo za gotovo (paradigmatska dualnost)“ (Mouzelis, 2000: 229). Ta razlika važna je ne samo za objašnjenje načina na koji funkcionišu ideološki diskursi u društvenim praksama, već i za razumevanje procesa u kojem društvene norme postaju elementi društvenih praksi i društvenog života – kao *resursi za izvođenje*. Prakse su uvek spojevi pozicijskih, dispozicijskih i situacijskih dimenzija, jer su društveni akteri, kao ljudska bića, sposobni za „imaginarno uvežbavanje i preuzimanje uloga; posledica toga je njihovo stalno delovanje ili orijentacija na dva međusobno povezana, ali analitički različita nivoa“ (Mouzelis, 2000: 202): nivo pravila i nivo praksi (izvođenja).

Diskurzivne prakse su takođe uvek *ograničeni izbori* iz repertoara mogućih ponašanja – one se zasnivaju na pravilima koja omogućuju nizove varijacija ponašanja. U svakom društvu, uvek postoji određeni spektar prihvatljivih i

normalizovanih tipova ponašanja koja legitimno opravdavaju društvene institucije u okviru datog „režima istine“. U okviru tih „ograničenih izbora repertoara“ ponašanja i normalizovanih praksi društva smeštaju se različiti *režimi delanja*. Istraživanja Lika Boltanskog i Lorana Tevenoa predstavljaju dobar primer u kojem se ukazuje na mnogostrukost načina uspostavljanja tih režimâ, posebno zahvaljujući odnosima koji postoje između *poredaka vrednosti* u jednom društvu, *načina evaluacije* tih vrednosti, *formata relevantnih informacija* koje su dostupne akterima, *osnovnih tipova odnosa* koji se uspostavljaju zahvaljujući vrednostima i različitim ljudskim kvalifikacijama (Boltanski and Thévenot, 2006; Boltanski i Teveno, 2010). Svaki društveni prostor uvek je premrežen određenim diskursima – legitimnim, nelegitimnim, diskursima dominacije i diskursima otpora. Svi ti različiti, „aktuelni“ diskursi u jednom društvu definišu određene *domene* mogućeg iskustva i praksi, strukturu tih područja i strukturu odnosa u okviru tih područja. Drugim rečima, domene normalnog i abnormalnog (Stojnov, 2005).

IDEOLOŠKI DISKURSI I SMISAO PRAKSI: SOCIODICEJA

Ukoliko se pođe od pretpostavke da diskursi predstavljaju oblike znanja, onda se njihov sociološki značaj mora razumeti i u kontekstu problema (znanja) smisla društvene egzistencije. Znanje je *multidiskurzivan fenomen* i može biti analizirano s obzirom na različite registre i kriterijume validacije (Weiler, 2009). Diskursi su forme racionalne rekonstrukcije društvene stvarnosti, odnosno rekontekstualizacije društvenih praksi – u nauci, politici, ekonomiji, medicini, itd. Jedno od važnih pitanja i problema SDA jeste pitanje *opravdavanja* delanja, koje će u ovom poglavlju biti interpretirano kao problem *smisla* društvenih praksi. U sociološkom kontekstu, to pitanje može da se prevede na ravan istraživanja značaja ideoloških diskursa za *sociodiceju* – jer ideološki diskursi manje ili više skrivaju interese različitih društvenih grupa, ali uvek predstavljaju izraz i potrebu za legitimisanjem ili racionalnim opravdavanjem akcije koja izražava društvene interese i stanja (Gerc, 1998).

Učesnici u diskursu uvek traže argumentaciju ili opravdanje za ono što čine. Diskurs je, u tom smislu, kako bi to rekao Habermas, oblik metakomunikacije koji omogućava racionalno promišljanje društvenih praksi. Ideološki diskursi kao diskursi sociodiceje nisu samo pozivi na društvenu akciju kao racionalni diskursi rekonstrukcije, već i diskursi *rekontekstualizacije* koji se javljaju *post festum*, opravdavajući društvene prakse „dokazima“ i „razumom“ (Thompson, 1984: 84). Zahvaljujući Guldnerovim analizama, jasno je da društveni uslovi predstavljaju kontekst za artikulaciju interesa – ne zbog toga *šta* interesi *jesu*, već zbog toga *šta* interesi *čine*, odnosno kakve *društvene posledice* imaju. Interesi nisu univerzalna kategorija koja se može „primeniti“ na različite društvene situacije, nego su uvek *nečiji* interesi, koji se pojavljuju u određenom društvenom kontekstu. Razumevanje karaktera društvenih interesa i problema sociodiceje kao problema diskurzivne (de)legitimizacije društvenih praksi podrazumeva distinkciju koju interesi uvek impliciraju, a to je *ostvarivanje* zadovoljstva i koristi i *opravdavanje*

tog zadovoljstva ili koristi, kao dva potencijalno nezavisna iskustva: „Impuls da se ponovo ostvari korist i očuvaju uslovi koji do nje dovode postoji nezavisno od toga da li je uživanje i njegov izvor moguće opravdati. Korisnost i opravdavanje neke korisnosti su distinktivna (društvena) iskustva“ (Gouldner, 1976: 212). Vrednosti, uverenja i korist koje pojedinac može da ostvari u određenim društvenim okolnostima međusobno su uslovljeni, a pojedinci uvek mogu da odustanu od neke koristi zahvaljujući svojim uverenjima. Imperativna funkcija ideoloških diskursa ne iscrpljuje se samo u njihovom „izveštavanju“ o društvenoj stvarnosti. Svrha ideoloških diskursa uvek je unapređenje ili ostvarenje nećijih interesa – zato su oni u funkcionalnom odnosu spram interesa (Gouldner, 1976: 213). Pa ipak, delanje ne mora uvek biti *isključivo* u interesu „jedne od strana“ u interakciji, već istovremeno može da vrši različite funkcije i bude u interesu više društvenih aktera.

Ideološki diskursi rekontekstualizuju društvene prakse kako bi se kao značajne i smislene (de)legitimisale određene društvene teme i problemi, ali i isključila perspektiva *drugih* i suprotstavljenih pojava (ideja, predstava, ideologija) i društvenih grupa. Oni predstavljaju racionalno sredstvo i način da se opravdaju socijalne pozicije i perspektive koje društveni akteri koji ih koriste imaju ili ka kojima streme. Takođe, ti diskursi omogućuju princip rekontekstualizacije i otvaraju mogućnost da se identifikuju aktuelna društvena stanja, ali i promene koje nastaju tokom *selektivnog usvajanja*, relociranja, regionalizacije i povezivanja različitih društvenih praksi kako bi se njihovi poretci konstituisali (Bernstein, 2005: 159) kao smisleni.

Sociološka artikulacija problema sociodiceje može se dovesti u vezu i sa Habermasovim pitanjem o problemu legitimacije u „kasnom kapitalizmu“, a u ovom slučaju sa njegovim neoliberalnim obličjem. To je isto ono pitanje legitimiteta koje je Burdije postavio u dijalogu sa Veberovom idejom *teodiceje povlastica* (Burdije, 1999: 48). Jednostavno rečeno, dominantnima je uvek potrebna legitimacija njihove sopstvene moći, odnosno jedna sociodiceja njihove povlašćenosti, a u središtu neoliberalne sociodiceje stoji takmičenje – opravdano samoregulativnim tržištem, ali ne manje i naukom ili drugim društvenim diskursima. Međutim, stalna potreba za legitimacijom sve izraženijih društvenih nejednakosti „koje su najneposrednija posledica neoliberalne dominacije ostvarene preko slobodnog tržišta i principa deregulacije i privatizacije, kao i antiintervencionizma bilo koje vrste, ne može da se zadrži u okvirima jedino ekonomskih teorija i političkih doktrina“ (Marinković, 2013: 243-244).

Značaj ideologije s obzirom na problem sociodiceje prepoznaje i francuski istoričar Pol Ven, kada piše da „nemi društveni život podstiče ili prihvata ideološke verbalizacije, a ne obrnuto; ideologija ubeđuje samo one koji su već ubeđeni“ (Ven, 2013: 135). Ideologija je racionalna⁹, piše Ven, i predstavlja dodatak uspostavljenom

⁹ „Ideologija je previše racionalna. Marksizam je utilitarizam prema kojem je politička ideja ili istinita ili je politički korisna laž koju nazivamo ideologijom. Marksista zaboravlja da je, veoma često, dotična ideja nepotrebno ambiciozna elukubracija u koju prvi poveruju vlastodršci: versko pročišćenje kraljevstva, univerzalna dominacija islama, hitlerovski antisemitizam, marksistički internacionalizam. Oni čak mogu da budu jedini koji u to veruju“ (Ven, 2013: 136).

društvenom poretku kada kroz „uzvišene fraze koje ljudi gotovo da i ne slušaju“, vlast govori sa „uzvišene pozicije“: „To ne spada u propagandu ili opštenje, to spada u lingvističku pragmatiku, u kojoj se govornik nameće ne kroz 'ideološki' sadržaj svoje poruke (hrišćanske, marksističke, demokratske...), već pomoću asimetričnog i nadmoćnog položaja koji zauzima pred svojim slušaocima kada govori“ (Ven, 2013: 138). Pravi cilj neke ideologije ili „frazelogije“, kako je još naziva Ven, „nije da ubedi i natera na pokornost, već pre da udovolji, tako što ljudima daje dobro mišljenje o njima samima“:

Oni koji dominiraju mogu da misle kako je opravdano što su nadmoćni, a oni kojima se dominira mogu da kažu da ne greše što se pokoravaju. Taj užitak legitimacije je živ, nije dovoljno biti bogat i moćan ili to ne biti, u oba slučaja ljudi vole i da postoji pravedan razlog za to... Ono što se naziva ideologijom je malo ulja na zupčanicima, to nije poruka koja navodi na pokoravanje, već je samo užitak, pragmatika koja umiruje inače potčinjene narode (Ven, 2013: 140).

Takvo shvatanje je blisko perspektivi u kojoj bi se ideološki diskursi mogli razumeti i kao diskursi *prevođenja* – što se odnosi na različite vrste pregovaranja, proračuna, činove ubeđivanja i ovlašćenja da se govori ili dela u ime nekih drugih aktera (Callon and Latour, 1981). Jer, prevođenje podrazumeva uvek neku vrstu *pomeranja* i to ne samo fizičkog, već i simboličkog, u smislu uspostavljanja nekakvih veza i odnosa. To je proces zahvaljujući kojem društveni akteri međusobno „ulančavaju interese“, putanje, kompetencije (Spasić, 2007), proces koji se takođe može razumeti kao oblik rekontekstualizacije društvenih praksi i kao posledica različitih društvenih interesa.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Ideološki diskursi svoju društvenu legitimaciju i reprodukciju u velikoj meri duguju društvenim tehnologijama normalizacije. Na značaj društvenih tehnologija kao elemenata diskurzivnih praksi posebno je ukazivao Mišel Fuko, pišući o njima kao o manifestacijama moći (tehnologije nadzora, kažnjavanja, discipline, normalizacije, itd.).¹⁰ Bilo koja skupina društvenih praksi, kako je već bilo istaknuto u ovom radu, sadrži određene oblike racionalnosti koji određuju ono što ljudi čine i načine na koji to čine. Dakle, forme racionalnosti koji organizuju načine činjenja. U pitanju su zapravo društvene tehnologije, kao racionalno ustrojene tehnike izvođenja praksi koje se mogu primeniti u različitim društvenim oblastima kako bi se postigli određeni društveni ciljevi. To mogu biti npr. tehnike disciplinovanja koje se primenjuju u sferi ekonomije i koje doprinose većoj produktivnosti rada ili tehnologije mišljenja koje doprinose većoj preciznosti i elaboraciji ideja, koncepata, pojmova. Zahvaljujući društvenim tehnologijama uspostavljaju se i modifikuju različita društvena pravila: odnošenja prema sebi, prema drugima

¹⁰ Fuko je proučavao razvoj jedne specifične „tehnološke teme“ za koju je verovao da je važna u istoriji „velikog prevrednovanja mehanizama moći u XVIII veku, u opštoj istoriji tehnika moći i, još opštije, u istoriji odnosa između racionalnosti i sprovođenja moći“ (Fuko, 2010: 292).

i prema stvarima. To su odnosi koji raspoređuju diskurse kao izraze znanja i moći. Medijske tehnologije komunikacije se u tom svetlu mogu posmatrati kao važni, savremeni instrumenti i posrednici društvenih tehnologija koji utiču na strukturiranje društvenih procesa i preobražaje diskursa, ustanovljenih praksi i njihovih društvenih efekata, ritualnih pravilnosti komunikacije i specijalizacije govora. Međutim, prakse kao složeni spletovi racionalnog i iracionalnog ponašanja ljudi, pored tog tehnološkog aspekta racionalnosti, uvek sadrže i „strateške igre slobode“ (Fuko, 2010: 292), što znači da one uvek sadrže izvesnu disproporciju ili ekonomiku odnosa moći – one nisu samo prakse društvene kontrole, već i prakse različitih vrsta otpora.

Društvena reprodukcija ideoloških diskursa ima različite modalitete, jer ideološki diskursi imaju različite društvene funkcije: iskazivanje znanja određenih grupa, njihove pripadnosti i privrženosti, poređenje i standardizacija vrednosti i kriterijuma vrednovanja, zatim vrednovanje društvenih praksi i socijalizacije, uveravanje i manipulacija, itd. (Van Dijk, 2006: 309). Sažimajući različite oblike društvene reprodukcije ideologije, Teun Van Dijk posebno ističe sledeće dimenzije: upotrebu i primenu apstraktnih ideoloških uverenja u konkretnim društvenim praksama (odnos sistema i delanja), održavanje i menjanje društveno usvojenog sistema u svakodnevnim praksama (odnos delanja i sistema) – u toj se dimenziji ideologije razvijaju i menjaju zahvaljujući diskursu, zatim dimenzija ideološke komunikacije, socijalizacije i inicijacije novih pripadnika grupe, prihvatanje ili neprihvatanje stavova grupe, uopštavanje, dekontekstualizacija konkretnih iskustava i mišljenja na slične ili apstraktne kontekste, iskustva, slučajeve i okolnosti (Van Dijk, 2006: 308).

Ideološki diskursi se, zahvaljujući različitim društvenim tehnologijama, kroz prakse reprodukuju¹¹ i to ne samo kao izrazi nekih specifično proračunatih interesa određenih društvenih grupa. Na njihovu reprodukciju i održavanje utiču i mogućnosti tehnologija „individualizacije određenih elemenata društvenog tela“ ili „uopštavanja i povezivanja različitih tehnika koje treba da odgovaraju lokalnim ciljevima“ (Fuko, 2010: 304) – obrazovanja ili ekonomije, na primer. Programi, tehnologije i dispozitivi društvenih praksi nisu idealni tipovi, kako piše Fuko, već elementi društvenih igara koji se „artikulišu jedni na drugima: program, veza koja ga objašnjava, zakon koji mu daje snagu prinude, itd., isto su toliko stvarnosti (iako na drugi način) koliko i institucije koje ovaploćuju taj program, odnosno ponašanja koja se tu, manje ili više verno, nadovezuju“ (Fuko, 2010: 305). Žil Delez takođe piše o društvenim tehnologijama, navodeći da su tehnologije uvek i prvenstveno društvene, pa tek onda postaju tehničke (u užem smislu). Drugim rečima, materijalne tehnologije znače ispoljavanje društvenih tehnologija. U tom kontekstu treba razumeti i značaj društvenih institucija – to su sedimentirane

¹¹ Pojam reprodukcije, kako se koristi u ovom kontekstu, upućuje na repetitivne činove ponavljanja određenih praksi: „Reprodukcija podrazumeva stalnost nekog sistema ili strukture kao i ljudsko delanje. Teorijski, tim se pojmom koristimo da bismo premostili poznati jaz između makronivoa i mikronivoa društvene strukture. Tako govorimo da se sistemi ili apstraktne strukture, kao što su ideologije, prirodni jezici i društvena uređenja iskazuju u društvenim praksama društvenih aktera na mikronivou i da traju preko njih“ (Van Dijk, 2006: 306).

prakse koje pretpostavljaju odnose moći, i dovoljno im je da ih „fiksiraju u jednoj reproduktivnoj, a ne produktivnoj funkciji“ (Delez, 1989: 80).

Sobzirom na prethodno navedeno, možemo reći da smisao i potreba za analizom ideologije i ideoloških diskursa, delom potiče i od toga što njihovo objašnjenje znači istovremenu identifikaciju i objašnjenje različitih društvenih tehnologija. Forme u kojima se svaka društvena tehnologija „zaogrće“ su, uopšteno govoreći, slike ili predstave, diskursi i prakse „u kojoj pravila uređuju istinske institucije“ (Fuko, 2010: 271). Pa ipak, ideološki diskursi sami po sebi ne predstavljaju uzroke određenih tipova racionalnosti ili „režima istine“ u društvu, već uvek predstavljaju deo ili elemente različitih društvenih tehnologija koje doprinose normalizaciji praksi.

Dušan Ristić, Dušan Marinković

SOCIOLOGICAL DISCOURSE ANALYSIS OF IDEOLOGY AS THE FRAMEWORK IN RESEARCH OF THE SOCIAL PRACTICES OF NORMALIZATION

In this paper, we present the sociological discourse analysis (SDA) as the interdisciplinary approach in the research of social phenomena. We particularly emphasize the notions of social practices and regimes of action. We accept the definition of ideology as the rational discourse on social reality with restricted reflexivity. We analyze ideological discourses in the context of social processes of normalization and in relation with problems such as social interests, regimes of practices and action, their meaning and sociodicy. We problematize the question of (de)legitimization of ideological discourses in society. In the conclusion, we mark the problem of the reproduction of ideological discourses and explain their place and meaning as the elements of social technologies of normalization.

Keywords: discourse, social practices, ideology, normalization, sociological discourse analysis

LITERATURA

- Bernstein, B. (2005). *Class, Codes and Control, Vol. 4: The Structuring of Pedagogic Discourse*. London and New York: Routledge.
- Billig, M. (2009). Discursive psychology, rhetoric and the issue of agency. *Semen* (on-line), 27. Preuzeto sa: <http://semen.revues.org/8930> 16. januara 2014.
- Boltanski L. and Thévenot, L. (2006). *On Justification – Economies of Worth*. Princeton: Princeton University Press.
- Boltanski, L. i Teveno, L. (2010). Sociologija kritičkog kapaciteta. *Treći program Radio Beograda*, 146(2), 101-120.
- Bonnafeous, S. et Temmar, M. (Eds) (2007). *Analyse du discours et sciences humaines et sociales*. Paris: Ophrys.
- Bourdieu, P. (1992). *Što znači govoriti – ekonomija jezičnih razmjena*. Zagreb: Naprijed.
- Burdije, P. (1999). *Signalna svetla: prilozi za otpor neoliberalnoj invaziji*. Beograd:

Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- Callon, Michel i Bruno Latour (1981): Unscrewing the big Leviathan: how actors macro-structure reality and how sociologists help them to do so. In: K. Knorr-Cetina, A.V. Cicourel (eds.) (1981). *Advances in Social Theory and Methodology: Toward and Integration of Micro- and Macro-Sociologies* (277-303). Boston: Routledge.
- Child, A. (1941). The Problem of Imputation in the Sociology of Knowledge. *Ethics*, 51(2), 200-219.
- Child, A. (1944). The Problem of Imputation Resolved. *Ethics*, 54(2), 96-109.
- Chouliaraki, L. and Fairclough, N. (2001). *Discourse in Late Modernity: Rethinking Critical Discourse Analysis*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Dant, T. (2011). *Knowledge, Ideology and Discourse*. New York: Routledge.
- Delez, Ž. (1989). *Fuko*. Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Eagleton, T. (2007). *Ideology*. London and New York: Verso.
- Eko, U. (2011). Jezik, moć, snaga. *QT*, 2(5-6), 37-52.
- Foucault, M. (1978). *The History of Sexuality: An Introduction, Vol. I*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, New York: Vintage Books.
- Frow, S. (1985). Discourse and Power. *Economy and Society*, 14(2), 193-215.
- Fuchs, S. (2001). Beyond Agency. *Sociological Theory*, 19(1), 24-40.
- Fuko, M. (2005). Poredak govora. U: P. Milenković i D. Marinković (ur.) (2005). *Mišel Fuko 1926-1984-2004* (37-58). Novi Sad: VSA.
- Fuko, M. (2010). *Spisi i razgovori*. Beograd: Fedon.
- Garfinkel, H. (1967). *Studies in Ethnomethodology*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Gerc, K. (1998). *Tumačenje kultura (1)*. Beograd: XX vek.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society – Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Gouldner, A. W. (1976). *The dialectic of ideology and technology – The Origins, Grammar and Future of Ideology*. London: The Macmillan Press.
- Grad H. and Rojo, L.M. (2008). Identities in Discourse: An Integrative View. In: Dolón, Rosana and Todolí, Júlia (eds.) (2008). *Analyzing Identities in Discourse* (3-29). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Habermas, J. (1970). Towards a theory of communicative competence. *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy*, 13 (1-4), 360-375.
- Helsloot, N. and Hak, T. (2007). Pêcheux's Contribution to Discourse Analysis. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 8(2), Art. 1. Preuzeto sa: http://nbnresolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs070218_26. marta 2013.
- Hol, S. (2008). Kodiranje, dekodiranje. U: Đorđević, Jelena (ur.) (2008). *Studije kulture – Zbornik* (275-286). Beograd: Službeni glasnik.
- Keller, R. (2012). Entering Discourses: A New Agenda for Qualitative Research and Sociology of Knowledge. *Qualitative Sociology Review* 8(2), 46-75.

- Labov, W. (2006). *The Social Stratification of English in New York City*. New York: Cambridge University Press.
- Latour, B. (2005). *Reassembling the Social - An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Layder, D. (2006). *Understanding Social Theory*. London: Sage Publications.
- Lurija, A. R. (2000). *Jezik i svest*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Manhajm, K. (1978). *Ideologija i utopija*. Beograd: Nolit.
- Marinković, D. (2006). *Ideologija i sociologija znanja: od kognitivne patologije ka socijalnom kapitalu*. U: Tripković, M. (prir.) (2006). *Socijalni kapital i društvena integracija* (73-93). Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za sociologiju.
- Marinković, D. i Ristić, D. (2012). *Ideologija i deritualizacija javne komunikacije*. *Sociološki pregled*, 46(4), 495-511.
- Marinković, D. (2013). *Društvena struktura i promene u razdoblju neoliberalnog kapitalizma: postoji li još uvek društvo?* U: Marinković, D. i Ristić, D. (2013). *Nacrt za sociologiju ideologije* (235-257). Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Mils, S. (2009). *Diskurs*. *Zlatna greda*, 9(87/88), 53-58.
- Mouzelis, N. (2000). *Sociologijska teorija – što je pošlo krivo?* Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Poster, M. (1984). *Foucault, Marxism and History*. Cambridge: Polity Press.
- Ristić, D. (2015). (De)legitimization as the discursive strategy of ideology. *Facta Universitatis, Series: Philosophy, Sociology, Psychology and History*, 14(3), 155-166.
- Rorti, R. (1990). *Filozofija i ogledalo prirode*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Schatzki, T.R., Cetina, K.K. and Von Savigny, E. (2005). *The Practice Turn in Contemporary Theory*. London and New York: Routledge.
- Spasić, I. (2007). Bruno Latur, akteri-mreže i kritika kritičke sociologije. *Filozofija i društvo*, 2, 43-72.
- Stojnov, D. (2005). Normalnost, moć i revizija psihologije. U: Milenković, P. i Marinković, D. (prir.) (2005). *Mišel Fuko 1926-1984-2004* (253-283). Novi Sad: VSA.
- Thompson, J.B. (1984). *Studies in the Theory of Ideology*. Los Angeles: University of California Press.
- Turner, S. (1994). *The Social Theory of Practices: Tradition, Tacit Knowledge and Presuppositions*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Van Dijk, T. A. (2006). *Ideologija – multidisciplinarni pristup*. Zagreb: Golden Marketing/Tehnička knjiga.
- Ven, P. (2013). *Kada je naš svet postao hrišćanski* (312-394). Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Weiler, H.N. (2009). Whose knowledge matters? Development and the Politics of Knowledge. In: Hanf T, Weiler H.N. and Dickow, H. (eds.) (2009). *Entwicklung als Beruf* (485-496). Baden-Baden: Nomos.
- Wolf, K. H. (1984). *Uvod u sociologiju znanja*. Zagreb: Naprijed.